

Συζήτηση του Θόδωρου Αγγελόπουλου με την Τέα Βασιλειάδου*

Δεν ξέρω τι μπορεί κανείς
να οραματιστεί για το μέλλον,
αλλά ένα είναι σίγουρο, ότι αν πάψει
να οραματίζεται ή να ονειρεύεται
το μέλλον, τότε αυτός ο οργανισμός
– άτομο ή κοινωνία – είναι νεκρός.

Το μετέωρο βήμα του πελαργού –όπως και όλες οι ταινίες του Θόδωρου Αγγελόπουλου– πυροδότησε και συνεχίζει να αποτελεί αφορμή για πολλές συζητήσεις. Ο σκηνοθέτης επικοινωνεί, συλλογάζεται, διαλέγεται.

Η συζήτηση, που δεν είναι μια αλλά πολλές, είναι η αφορμή για αναζήτηση, για σκέψη. Είναι μια αφετηρία για νέα όρια. Είναι ένα ταξίδι. Και φυσικά δεν τελειώνει. Δεν κλείνει.

Μέχρι το επόμενο ταξίδι, λοιπόν, Θόδωρε Αγγελόπουλε.

– Η ταινία *Το μετέωρο βήμα του πελαργού* θέτει ένα πρόβλημα συνόρων και προσφύγων. Των προσφύγων και με τις δύο έννοιες: εκείνων που καταλύουν τα γεωγραφικά σύνορα και εκείνων που φεύγουν από τα δικά τους εσωτερικά όρια.

– Ομολογώ ότι δεν φανταζόμουν ποτέ πως θα έβλεπα να πραγματώνονται εκείνα που είχα φανταστεί και θεωρούσα, ας πούμε, ακραίες ευαίσθητες περιοχές. Τότε με απασχολούσαν πάρα πολύ ενώ έμοιαζε να μην απασχολούν τόσο πολύ κανέναν άλλο. Καμιά φορά αρχίζω να σκέφτομαι μήπως αυτό που λένε διαίσθηση με τη μεταφυσική έννοια υπάρχει. Δεν νομίζω βέβαια ότι οφείλεται στο γεγονός ότι είμαι από τους μελετητές και αναλυτές της ιστορίας και των πολιτικών πραγμάτων, έτσι ώστε αυτό να βγαίνει σαν συμπέρασμα κάποιων μεθοδικών παρατηρήσεων. Μάλλον οφείλεται στο ότι με νοιάζει όλη αυτή η ιστορία. Με ευαισθητοποιεί πάρα πολύ, με κάνει εκεί που ο άλλος βλέπει έναν πρόσφυγα εγώ να βλέπω εκατό. Το περίεργο είναι ότι την επόμενη στιγμή είναι εκατό.

* Η συζήτηση αυτή δημοσιεύτηκε στο πρώτο τεύχος της *Ουτοπίας*, Μάιος-Ιούνιος 1992.

Ας έλθουμε όμως στα σύνορα. Η έννοια των συνόρων είναι ένα πάρα πολύ μεγάλο θέμα κι είναι δύσκολο να μιλήσεις γι' αυτό χωρίς να γίνεις δυσάρεστος σε κάποιους. Και πώς να μιλήσεις; Να μιλήσεις με ιστορικούς όρους; με πολιτικούς; με όρους υπαρξιακούς; με όρους ελευθερίας; Εγώ θα έλεγα ότι την έννοια του χωρίς σύνορα κόσμου μπορούσαν άπειροι άνθρωποι να τη δεχθούν. Έναν κόσμο όπου δεν θα χρειαζόταν να μπαίνουν από δω και από κει φρουροί. Αυτό μπορεί να γίνει όμως σ' έναν κόσμο που θα έχει συνειδητοποιηθεί όχι η επικοινωνία με τον άλλο είναι πολύ σημαντική και ότι η ελευθερία του περάσματος από τη μια χώρα στην άλλη, χωρίς διαβατήριο, ωφελεί παρά ζημιώνει. Κανείς δεν χάνει έτσι την ταυτότητά του, ούτε τη δυνατότητα να κρατήσεις τις ιδιαιτερότητες του τόπου σου, και εν τέλει δεν χάνεις τίποτα απ' όσα φοβούνται αυτοί που φοβούνται την κατάργηση των συνόρων. Το να αποδεχθεί κανείς αυτά τα τεχνητά σύνορα και σχεδόν ν' αδιαφορήσει για τη φασαρία που γίνεται για τον επαναπροσδιορισμό τους κερδίζοντας την ουσία, δηλαδή βρίσκοντας επικοινωνία με τους άλλους, αυτό είναι το σπουδαίο, αυτό καταργεί τα σύνορα από μόνο του.

– Ωστόσο στην ταινία υπάρχει και η άλλη έννοια των συνόρων. Τα εσωτερικά σύνορα.

– Έτσι είναι. Πρόκειται για τα όρια που μπαίνουν συνέχεια. Διαχωρισμοί σε γλώσσες, φυλές, διαχωρισμοί στον

έρωτα, στην επικοινωνία, στο όνειρο, στο τι μπορούμε και τι δεν μπορούμε. Όρια της ύπαρξης. Γιατί σε μια υπαρξιακή διάσταση αυτό το πέρασμα των ορίων είναι σαν ξεπέρασμα της έννοιας του θανάτου, θα έλεγα κάνοντας ποιητική υπέρβαση ότι αυτό πάει να πει πως εσύ ο πεπερασμένος, ο έχων διάρκεια πεπερασμένη, λειτουργείς με όρους αιωνιότητας. Ένας κομμουνιστής που παλιότερα δεχόταν να εκτελεστεί για να ζήσουν καλύτερα οι άλλοι είχε υπερβεί τα σύνορα.

– Με τον ίδιο τρόπο που όταν πήγαινε να πολεμήσει στην Ισπανία για τους Ισπανούς είχε υπερβεί τα όρια της δικής του πατρίδας.

– Είχε υπερβεί την έννοια του στενού εθνικισμού. Οι μεγάλες αλήθειες, η ελευθερία, η κοινωνική δικαιοσύνη, η δημοκρατία, είναι έννοιες χωρίς πατρίδα, υπάρχουν για όλο τον κόσμο. Δεν υπάρχει μπροστά σε μια έννοια ελευθερίας, ανθρώπινης ανταλλαγής, ενός κόσμου αρμονικού, η έννοια του διαχωρισμού. Από μόνη της η αρμονία διώχνει τους διαχωρισμούς, διώχνει τα σύνορα.

Και σκέφτομαι αυτή τη φοβερή αντίφαση που υπάρχει στη σημερινή Ευρώπη. Από τη μια πάει να γίνει ενιαία και από την άλλη μικραίνουν τα σύνορα.

– Είναι και το τέλος του “σοσιαλισμού”...

– Το κενό που άφησε το τέλος όλου αυτού του ονείρου, αυτού που γεννήθη-

κε σαν όνειρο στην αρχή του αιώνα και έγινε εφιάλτης στο τέλος δεν μπορεί να γεμίσει έτσι εύκολα. Το φοβερό πράγμα είναι ότι ενώ ξεκίνησε σαν μηχανισμός απελευθέρωσης ενάντια στην αλλοτρίωση του ανθρώπου, έγινε αλλοτριωτικό φαινόμενο. Ισοπέδωσε τους ανθρώπους, τις ποικιλίες, τις διαφορές, την αμφιβολία.

– Στο όνομα της διαλεκτικής ισοπεδώθηκε το κύριο στοιχείο της διαλεκτικής, ο διάλογος, η αντιπαράθεση γνώμων.

– Είναι τρομαχτικό πράγμα ν' απευθύνεσαι σ' έναν άνθρωπο πεπεισμένο... που δεν θέλει ν' ακούσει. Για να κάνεις διάλογο πρέπει να θέτεις εν αμφιβολώ και στην κρίση του άλλου αυτό που λες. Διαφορετικά δεν έχεις παρά να βγεις σ' ένα μπαλκόνι, να εκφέρεις τις βεβαιότητές σου, ν' αποκτήσεις κι εσύ μερικούς οπαδούς και να κάνεις το δικό σου κόμμα, τη δική σου εκκλησία.

Και για να γυρίσουμε στο θέμα της κατάρρευσης. Το κενό που δημιουργήθηκε και το σοκ που προκάλεσε είναι μεγάλο. Όλα σαρώθηκαν και σαρώθηκαν βίαια... άσχημα κι άφησαν πίσω τους το μακελειό που συμβαίνει στις Ανατολικές χώρες. Η ιστορική κινητικότητα αυτή τη στιγμή δεν εμπλέκει την ιστορία με την έννοια των μεγάλων ιστορικών κινημάτων, η ιστορία απλώς παίρνει ένα κομμάτι από τα παλιά της χρέη (σαν όλος αυτός ο αιώνας να μην ήταν παρά μια τεράστια παρένθεση), παίρνει τα χρέη του δέκατου ένατου,

διαχωρισμούς, σύνορα, φυλετικές, θρησκευτικές διαφορές, και τα επαναφέρει επαναποποθετώντας τα με μια καινούργια οξύτητα. Στο κενό πάνω, οι άνθρωποι, αναζητώντας συστήματα αναφοράς καταφεύγουν στον εθνικισμό, στον θρησκευτικό φανατισμό, από ένα είδος ανάγκης να γραπωθούν, να πιαστούν από κάτι.

– Ο σοσιαλισμός έκφρασε το πιο μεγάλο όνειρο απελευθέρωσης του ανθρώπου, κοινωνικό και ατομικό, αλλά το καθεστώς δεν μπόρεσε να εκφράσει το όνειρο αυτό. Η πραγματικότητα και η εξουσία το διέφθειρε.

– Έγινε όπως στον *Μεγαλέξανδρο*. Το όνειρο μετατράπηκε σε προσωπική εξουσία. Ο απελευθερωτής λόγος σε τυραννίδα σιωπή. Ο Μεγαλέξανδρος στο τέλος μονολογεί, περνώντας την ηχώ της φωνής του για φωνή των άλλων. Όταν κοπεί η σχέση με τους άλλους χάνεται η ισορροπία. Η εξουσία κλείνεται σ' ένα υπερεγώ, που δεν έχει κοινωνία με τον άλλο – κοινωνία με την έννοια της μετάληψης. Δίνω ένα κομμάτι από μένα και παίρνω ένα κομμάτι από σένα, όπως είναι κάθε ανταλλαγή, κάθε ερωτική σχέση, αλλά και κάθε κοινωνική και κάθε πολιτική σχέση.

Και γίνεται ο λόγος του ενός. Του ενός ανθρώπου, του ενός κόμματος, της μιας νομενκλατούρας. Από κει και πέρα αρχίζεις να υπερασπίζεσαι αυτό τον μοναδικό “λόγο” που από απελευθερωτικός έχει γίνει καταπιεστικός, λόγος επιβολής.

Τον περιχαράκωνεις ψαλιδίζοντας την αμφιβολία, τα ερωτήματα. Τον κάνεις μνημείο. Άρα του απαγορεύεις την εξέλιξη, τη δοκιμασία του μέσα στον χρόνο και στο πέρασμα της ιστορίας. Στη διαδρομή των γεγονότων και στα καινούργια πράγματα που φανερώνει η κάθε εποχή. Μένει ένα απολίθωμα. Κι όταν υπερασπίζεσαι ένα απολίθωμα χρειάζεται να εφευρίσκεις διάφορους τρόπους για να εμποδίσεις την κατάρρευσή του.

– Αναγκάζεσαι κιόλας για να επιβιώσεις να εξορίσεις, με τη μεταφορική αλλά και την κυριολεκτική έννοια, τον άλλο λόγο και κείνους που τον διατυπώνουν, τους “αντιπάλους”, ή να τους αναγκάσεις να αυτοεξοριστούν. Η ιδέα στην ταινία του πολιτικού που φεύγει είναι η ιδέα για τη διάσωση της ακεραιότητας μια πολιτικής;

– Ακριβώς. Μέσα σε μια εποχή όπου ο πολιτικός λόγος έχει καταντήσει κενός – δεν είναι παρά μια διαδοχή λέξεων χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο, γιατί ίσως κανείς δεν έχει να προτείνει κάτι – αυτός διαλέγει να φύγει, να απομακρυνθεί. Διαλέγει τη γόνιμη σιωπή. Δεν τη διαλέγει οριστικά. Λέει απλά, ότι υπάρχουν φορές που πρέπει να σωπαίνει κανείς, για να μπορέσει ν’ ακούσει. Γιατί οι λέξεις θορυβούν, πλήθος λέξεων, που κρύβουν τη φωνή του κόσμου. Πρέπει να σωπάσει κανείς για να την ακούσει.

– Σ’ αυτή την σιωπή, όμως, δεν

υπάρχει και μια παγίδα; Δεν υπάρχει ο κίνδυνος να προσχωρήσεις ουσιαστικά σ’ αυτή;

– Δε νομίζω. Στο κάτω κάτω δεν είναι κάτι που το αποφάσισε κάποιος. Αισθάνεται κανείς την έκπτωση του πολιτικού λόγου, την παραίτηση – γιατί υπάρχει ένα είδος παραίτησης σ’ όλα αυτά τα πράγματα.

– Αυτή όμως η πρώτη ύλη για να οδηγηθεί η σιωπή σ’ έναν ακραίο ατομισμό. Καθένας υψώνει τα τείχη του και οχυρώνεται σ’ αυτά. Η κοινωνική ζωή αποδιαρθρώνεται.

– Έχει ήδη σπάσει ο κοινωνικός ιστός. Όμως από την άλλη μεριά όταν αισθάνεται κανείς την αδυναμία μπροστά σ’ αυτό το τείχος αδιαφορίας και απάθειας ενός λόγου που είναι αθόρυβος, πρέπει να σκεφθεί ότι ο κίνδυνος να χαθεί μέσα σ’ αυτόν και ο ίδιος είναι επί θύραις. Το να σωπάσει κάποια στιγμή είναι ο μόνος τρόπος για να μπορέσει να δει καθαρά. Όχι για να απομακρυνθεί με την έννοια του αναχωρητή. Και στο κάτω κάτω ζούμε σε μια εποχή μεσοδιαστήματος. Ανάμεσα σε κάτι πριν και σε κάτι μετά. Στο τέλος κάποιου πράγματος και στην αναμονή κάποιου καινούργιου. Εξ άλλου το μετέωρο αυτό σημαίνει. Μετέωρο ανάμεσα στο χτες που μοιάζει να ’χει τελειώσει και σ’ ένα αύριο που ακόμα δεν έχει δείξει τα σημάδια του.

– Μέσα στο μετέωρο υπάρχει αισιο-

δοξία. Πώς μπορείς να σκέφτεσαι αισιόδοξα σε μια εποχή, την εποχή μας, που την απειλεί, όπως και συ λες, η βαρβαρότητα και όπου το όνειρο έχει γίνει εφιάλτης;

– Βέβαια μιλάμε για μια εποχή, που η σύγχυση είναι πάρα πολύ μεγάλη. Έχουν τεθεί μια σειρά προβλήματα θα 'λεγα ιστορικά διαδικαστικής φύσης, που θα μπορούσαν να γίνουν εκρηκτικές ύλες για το αύριο. Δεν πιστεύω ότι το τέλος κάποιου ονείρου σχεδόν ενός αιώνα, που το ζέστανε μυστικά κι ο προηγούμενος, μπορεί να τελειώσει και οι επιπτώσεις της κατάρρευσης να εξαλειφθούν μέσα σε λίγα χρόνια. Θα κρατήσουν αρκετά. Μια Ευρώπη των προσφύγων είναι μια Ευρώπη ανθρώπων σ' αναζήτηση ονείρου. Γιατί δεν είναι μόνο ότι φεύγουμε για να φτιάξουμε τη ζωή μας αλλού. Αυτό το "αλλού", λέει κάπου η ταινία, στα μάτια τους έχει πάρει έννοια μυθική. Είναι η αναζήτηση ενός χαμένου παραδείσου. Είναι ο άνθρωπος στα όρια της ανθρωπίνης ύπαρξης. Στα όρια του εαυτού του. Στα όρια της επικοινωνίας. Στα όρια της ελευθερίας. Είναι ο ένας άνθρωπος αλλά και όλοι οι άνθρωποι. Την ώρα που ανεβαίνουν να φτιάξουν το σύρμα επικοινωνίας. Για μια νέα υπέρβαση του ατομικού. Για μια νέα συλλογικότητα.

– Στο παρελθόν είχε εμφανιστεί μια σύγκρουση ανάμεσα στο ατομικό και το συλλογικό, ανάμεσα στις ατομικές ιδιαιτερότητες, τα αισθήματα, τις προσωπικές ανάγκες, τις σχέσεις του προσώ-

που και από την άλλη μεριά στο κοινωνικό, το πολιτικό. Τα κόμματα παρουσίαζαν αυτή τη σχέση και αντίθεση με απολυτότητα...

– Το λάθος που γινόταν ήταν ότι αυτό που προβάλλεται σε επίπεδο πολιτικών τάσεων, εκεί που το συλλογικό προβλήθηκε τόσο από τη μεριά της Αριστεράς και το ατομικό από τη μεριά της Δεξιάς, δεν ψάχτηκε και δεν διερευνήθηκε γιατί ουσιαστικά δεν απασχολούσε κανέναν από τους δύο, η εύρεση του προσώπου, με την έννοια του persona, της ψυχής, της εύρεσης του καθενός, της ολοκλήρωσης του ατόμου. Αυτό αντιμετώπιστηκε εχθρικά και από τους μεν και από τους δε. Γιατί αυτό σήμαινε άτομα ολοκληρωμένα, μη εξαρτώμενα. Αυτό το είδος που διεκδικώντας το δικαίωμα στη "διαφορά" δεν παραδίδεται, δεν προσφέρεται για οπαδός.

Και οι δύο τάσεις όμως θέλουν οπαδούς. Εν ονόματι του ατομικισμού, κατανάλωση, παθητικότητα, μάζα, η μία πλευρά. Αναστολή των κριτικών λειτουργιών και του κριτικού λόγου κι απώλεια της ατομικής συνείδησης για χάρη του κομματικού μηχανισμού, μάζα κι η άλλη πλευρά.

– Άρα το μεγάλο ζητούμενο σήμερα είναι αυτό. Με ωριμότητα, παρά το χάος που ζούμε, να μπορέσουμε να συλλάβουμε σοβαρά και συγκροτημένα τη σχέση του ατομικού και του συλλογικού. Ίσως αυτός να είναι και ένας από τους λόγους που ο κόσμος ψάχνει να βρει και στο καλλιτεχνικό έργο, και στις

ταινίες σου, τα γεγονότα που θα τον συναρπάσουν. Θα του δώσουν την αίσθηση της κοινωνίας, της μετάληψης. Επειδή νιώθει μετέωρος, δοκίμασε τα συλλογικά που διαφεύστηκαν, δοκιμάζει τα ατομικά τα οποία δεν του δίνουν τίποτα, δεν κυοφορούν ελπίδες.

– Δεν του προσφέρουν τίποτα γιατί ο μεν άκρατος ατομικισμός είναι μια παλιά ιστορία: Ο κόσμος πάει μόνος του, δεν χρειάζεται καμιά επέμβαση... είναι η άποψη του άγριου ανταγωνισμού, μια αλληλοεξόντωση. Ο καθένας μόνος του. Η δε άλλη πλευρά ήταν (και είναι;) το σχήμα μιας κεντρικής εξουσίας, όπως στην περίπτωση των χωρών του “υπαρκτού σοσιαλισμού”. Υστερίκες και απάνθρωπες μορφές και οι δύο. Ούτε το ένα οδηγεί πουθενά, ούτε το άλλο. Όμως ξεκινάνε και τα δύο μοντέλα από οικονομικούς όρους. Αυτό που αγνοήθηκε είναι η βελτίωση των ηθικών όρων μέσα στους οποίους ένα άτομο μπορεί ν’ αναπτυχθεί. Η βελτίωση των πολιτιστικών όρων.

Και βέβαια δεν έγινε το παραμικρό για να γίνουμε καλύτεροι εμείς πρώτα πριν μπορέσουμε να αλλάξουμε και να κάνουμε τον κόσμο καλύτερο.

– Όμως ο μαρξισμός ξεκίνησε μ’ αυτή τη βάση. Ο Marx στα *Χειρόγραφα του ’44*, στο *Κεφάλαιο* – παρότι διαπραγματεύεται οικονομικά θέματα –, και ο Engels στην *Κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, αλλά και σ’ όλα τα έργα τους και σ’ όλη τους τη σκέψη, έχουν σαν πρωταρχικό στοιχείο τη

θέση και την ανάπτυξη του ανθρώπου, του υποκειμένου, του προσώπου. Η θεωρία της αποξένωσης είναι η θεωρία που αφορά πρώτα απ’ όλα τις σχέσεις του ανθρώπου σαν προσώπου. Αυτό σαν δυναμική μέσα στην Αριστερά ήταν ένα βασικό στοιχείο που συνένωσε και διαμόρφωσε το μεγάλο κίνημα ανατροπής. Το οποίο, βέβαια, δεν μπόρεσε να εκφράσει γιατί όταν έγινε εξουσία λειτούργησε με διαφορετικούς όρους.

– Και πάλι το ερώτημα σε σχέση με την εξουσία. Το είχα στον *Μεγαλέξανδρο*. Μήπως υπάρχει μια μοιραία αντιστροφή των όρων από τη στιγμή που οποιαδήποτε ιδέα γίνει εξουσία; Οποιαδήποτε κίνημα χρειάζεται πάντα την ανανέωση από κάτω, τη δυνατότητα, δηλαδή, ο καθένας από τα άτομα να αισθάνεται πρώτα απ’ όλα πρόσωπο και μετά μέρος του συνόλου. Να αισθάνεται ότι έχει ατομικότητα, ότι έχει προσωπική ζωή εν εξελίξει. Και τότε μπορεί να συμμετέχει σε μια ιστορία γενικότερη κι όχι το αντίθετο. Ας πάρουμε την περίπτωση του Μεγαλέξανδρου. Δεν μπορείς να φτιάχνεις, να επιβάλλεις, με οποιαδήποτε δικαιολογία, σε κάποιους ένα σχήμα, ακόμα κι αν αυτό γίνεται εν ονόματί τους. Θα πρέπει να το ανανεώνεις συνέχεια σε σχέση με την εξέλιξη των πραγμάτων και σε σχέση με το ποια είναι η αποδοχή ή όχι, η πρόταση ή όχι από τη μεριά των προσώπων. Μήπως τελικά η έννοια της αυτοδιαχείρισης, η έννοια της υπευθυνότητας του καθενός σαν προσώπου είναι η μόνη δυνατότητα να υπάρξει ένα σχήμα το οποίο καθημε-

ρινά θα δοκιμάζεται και καθημερινά θα προσαρμόζεται στην εξέλιξη;

– Ναι αλλά και στον Μεγαλέξανδρο η κοινότητα του χωριού, που έχουν εφαρμόσει ένα σύστημα αυτοδιαχείρισης, ουσιαστικά δεν έχουν εξουσία, υποτάσσονται στον Μεγαλέξανδρο και δεν μπορούν να του αντισταθούν.

– Γιατί επεμβαίνουν τα όπλα και η θεολογική θα έλεγα προσκόλληση στον “μύθο”, πραγματικό ή δημιουργημένο, του χαρισματικού ηγέτη.

– Τι δυνατότητα έχει, λοιπόν, αυτή η κοινότητα να αντιδράσει στην εξουσία; Από τη στιγμή που αυτή έχει τους μηχανισμούς της, έχει τα όπλα κι έχει επίσης το κύρος σε μεγάλα τμήματα μαζών, που της επιτρέπει να συμπεριφέρεται με άνετη βία, με δικαιωμένη εν πολλοίς βία;

– Ακριβώς αυτό είναι το πρόβλημα. Δεν μπόρεσε να ξεφύγει ποτέ η όλη ιστορία από την ανάγκη του χαρισματικού ηγέτη, πάνω στον οποίο συγκεντρώνονται οι ελπίδες και οι φαντασιώσεις του λαού. Το λάθος δεν είναι μόνο του ηγέτη. Το λάθος είναι και των ανθρώπων που πάνω του συγκεντρώνουν όλες τις ελπίδες τους. Ο κάθε Μεγαλέξανδρος δεν φτιάχνεται μόνος του. Υπάρχει ένα μέρος δικής του ροπής προς το απόλυτο και τη συγκέντρωση εξουσίας κι ένα άλλο μέρος κατασκευής του, μυθοποίησής του από τον κόσμο.

Αυτή η κίνηση του κόσμου προς τον

κάθε χαρισματικό ηγέτη δεν θα υπήρχε αν τα άτομα ήταν πρόσωπα.

– Να, λοιπόν, που είμαστε αντιμέτωποι, πάλι, με το μεγάλο κλασικό ερώτημα: Δημιουργείται πρώτα η συνείδηση και ύστερα η ανατροπή, ή πρώτα η ανατροπή κι ύστερα η συνείδηση; Οι άνθρωποι που πάλεψαν για την ανατροπή, στη Γαλλική ή στην Οκτωβριανή επανάσταση, σε κάθε κοινωνική ανατροπή, ήταν ένα τμήμα με συνείδηση, πρωτοπόροι και με μεγάλη ουρά, ένα μεγάλο τμήμα, που συνειδητοποίησε ένα, δύο, τρία κεντρικά ή επιμέρους στοιχεία της ιστορικής και πολιτικής φάσης, τα έκανε σημεία, έκανε την ανατροπή. Δεν συνειδητοποίησε όλη την έκταση και τη σημασία της ανατροπής και στη συνέχεια απέθεσε στους ηγέτες, ή ας πούμε στο πιο συνειδητό τμήμα, στο κόμμα, την ευθύνη να χειριστούν όλη την κοινωνία. Οι μάζες βγαίνουν στο προσκήνιο για λίγα λεπτά της ιστορίας και αποσύρονται στο παρασκήνιο, αναθέτοντας σε άλλους τη διαχείρισή της.

– Για μένα η μόνη δυνατότητα είναι να αποχτήσει συνείδηση όλος ο κόσμος. Να είναι σύνολο ανθρώπων που ο καθένας έχει ολοκληρωμένη προσωπική ζωή, έχει άποψη. Δεν ξέρω πόσο εφικτό είναι αυτό, πόσο ουτοπικό ή όχι, αλλά μοιραία από τη στιγμή που αναθέτεις σε κάποιον να σε εκπροσωπήσει, μπαίνεις στην ιστορία, σαν μάζα.

– Αναλύοντας, όμως, τη δομή της καπιταλιστικής κοινωνίας, διαπιστώνουμε και αυτό κάθε μέρα επιβεβαιώνει-

ται ότι είναι τέτοια η εξάρτηση των μαζών από την εξουσία και τόσο πολύπλοκη, που εμποδίζει τη γνώση, την πληροφόρηση... Πολύ περισσότερο σήμερα. Παρά το γεγονός ότι έχουμε επιφανειακά βελτίωση της ζωής, ζούμε μια πραγματική υποβάθμιση της δυνατότητας συνειδητοποίησης των υποκειμένων, των προσώπων. Είμαστε έτσι σ' ένα σταυροδρόμι και σ' ένα αδιέξοδο. Από τη μια μεριά, αν κάνεις μια ανατροπή με τους πολιτικούς όρους, οι οποίοι συνδέονται με τα όσα λέγαμε, δηλαδή ανάθεση σε κάποιον άλλο της εξουσίας, οδηγείσαι πάλι σ' ένα σύστημα όπου το πρόσωπο θα υποβαθμιστεί, και θα οδηγηθεί σε αδιέξοδα. Αν πάλι περιμένεις πρώτα να διαμορφωθεί η συνείδηση, δεν πρόκειται να συμβεί αυτό γιατί οι όροι του παιχνιδιού έχουν τεθεί από τους άλλους. Αυτός είναι ένας γόργιος δεσμός της εποχής μας. Και κάνει δύσκολο να συνδεθεί το όραμα με ρεαλιστικούς όρους. Σαν όραμα μπορείς να το συλλάβεις. Το όραμα του σοσιαλισμού, δηλαδή μιας κοινωνίας ισότητας, δικαιοσύνης, ελευθερίας...

– Ας τον πούμε σοσιαλισμό, γιατί ενδεχομένως να πρέπει να μιλήσουμε με άλλους όρους πια και με άλλες λέξεις. Το αιτούμενο είναι ένα συλλογικό όραμα. Κι αυτή τη στιγμή δεν διαφαίνεται τίποτα. Είναι πολύ φυσικό να υπάρξει μια μακρά εγκυμοσύνη ως την επόμενη φάση, κι αυτή η εγκυμοσύνη να χρησιμεύει σαν μεσοδιάστημα, σαν εποχή κρίσης ως την επομένη. Με βάση ποια στοιχεία θα μπορούσε να γίνει μια καινούρ-

για πρόταση; Πού θα στόχευε αυτή η καινούργια πρόταση για έναν κόσμο καλύτερο; Εγώ νομίζω ότι μόνο πάνω σε κάτι που θα μπορούσε να συνενώνει την έννοια της ολοκλήρωσης του ατόμου και ταυτόχρονα να βοηθήσει στο πέρας μιας συλλογικής συνείδησης εν πορεία προς το συλλογικό όνειρο. Προσπαθούμε να βρούμε λέξεις για κάποιο πράγμα που δεν υπάρχει ακόμα. Το μόνο σαφές είναι ότι κανείς δεν νιώθει καλά. Όλοι αισθάνονται την αδυναμία να ολοκληρωθούν μέσα σ' αυτόν τον κόσμο. Αδυναμία να επικοινωνήσουν, γιατί οι τάσεις είναι αντίθετες. Από το κοινωνικό γεγονός, όπως είναι το σινεμά, η πληροφόρηση, η ανταλλαγή απόψεων, ο διάλογος, πηγαίνουμε στον ατομικό διάλογο, στις απομονώσεις – την απομόνωση του αυτοκινήτου, της τηλεόρασης. Εκεί που ο καθένας είναι μόνος του. Έχει χαθεί η “φωνή του δρόμου”.

– Ο μαρξισμός, κάνοντας, με κέντρο τον άνθρωπο, μια ανάλυση της κοινωνίας, λέει: Οι οικονομικές και ταξικές αντιθέσεις που διαμορφώνονται, δημιουργούν τέτοια ανταγωνιστικά στοιχεία όπου μια τάξη κυριαρχεί πάνω στην άλλη. Η τάξη που κυριαρχεί επιβάλλει και την πολιτιστική της κυριαρχία και υποβαθμίζει την πνευματική και προσωπική αναζήτηση. Άρα για να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις ώστε το πρόσωπο να πάρει τον ρόλο του στην ιστορία, για να περάσουμε από την προϊστορία στην ιστορία της ανθρωπότητας, για να είναι το πρόσωπο ενεργητικό στοιχείο της ιστορικής εξέλιξης,

πρέπει να ανατραπεί η παλιά εξουσία. Για να ανατραπεί, όμως, χρειάζεται πολιτική οργάνωση. Χρειάζεται επαναστατική ανατροπή. Χρειάζεται να εγκαθιδρυθεί νέα εξουσία και να επιβληθεί πάνω στους προηγούμενους κυρίαρχους. Μιλώ για το θεωρητικό σχήμα.

– Για μένα, και το θεωρητικό σχήμα είναι ένα παλιό σχήμα. Η δυνατότητα να γίνει επαναστατική ανατροπή δεν μπορεί να γίνει πραγματικότητα με τους ίδιους όρους που προτεινόταν παλιότερα. Η ανατροπή γίνεται με συνειδητοποιήσεις. Με ολοκληρώσεις των ανθρώπων σαν προσώπων. Μόνο όταν αυτό γίνει σε πλατιά βάση. Δεν μπορεί να γίνει εκ των υστέρων με βίαιους όρους γιατί η βία γεννά βία.

Κάθε αλλαγή που δεν γίνεται με συνειδητοποίηση οδηγεί σε συγκρούσεις που δεν θα φέρουν παρά προσωρινά, αν μιλάμε με ιστορικούς όρους, αποτελέσματα. Συγκρούσεις από μη συνειδητοποιημένους ανθρώπους και από τη μια μεριά και από την άλλη. Στη βάση ενός περίπου μεσσιανικού στοιχείου, ενός στοιχείου στο οποίο πιστεύεις τυφλά χωρίς να διερωτάσαι. Κάτι που σε ξεπερνάει, όπως είναι η θρησκεία, ο εθνικισμός, μια μελλοντική σοσιαλιστική κοινωνία. Όλα αυτά παραπέμπουν σε μη συνειδητοποίηση αλλά σε πίστη.

– Παρ' όλα αυτά σε κάθε κίνηση μαζών υπάρχει ένα στοιχείο μεσσιανισμού. Είτε εκφράζεται σαν εθνικισμός, θρησκευτικός φανατισμός, πίστη στο σοσιαλιστικό μέλλον. Σε κάθε περίπτω-

ση, όμως, η πίστη σε κάποιο μέλλον είναι ένα συστατικό στοιχείο του ανθρώπου, της προσωπικότητάς του, της συνειδητοποίησής του.

– Εξαργάται, όμως, από το πώς θέλει να δει κανείς το μέλλον.

– Στην περίπτωση του υπαρκτού σοσιαλισμού αυτό που συνέβη ήταν ότι από μια μορφή άγριου καπιταλισμού περάσαμε σε μια μορφή κρατικού καπιταλισμού, όπου οι τάξεις άλλαξαν. Δημιουργήθηκε μια καινούργια ταξική κοινωνία και νέες αντιθέσεις. Κατέληξαν σε κοινωνίες που ουσιαστικά ήσαν απολιτικές, όπου το κάνω ή δεν κάνω κάτι εξαρτιόταν από το πόσο μου επιτρεπόταν. Δημιούργησαν άτομα που όλο και περισσότερο έχαναν αυτό που λέμε πρόσωπο. Η ατομική ελευθερία είναι βασικός όρος του παιχνιδιού. Χωρίς ελευθερία δεν μπορεί να γίνει τίποτα.

– Και χωρίς γνώση. Στη Μόσχα αγνοούσαν τον Βισκόντι, τον Αντονιόνι. Στην Ανατολική Γερμανία δεν γνώριζαν τον Βέντερς.

– Μιλάς για κινηματογράφο. Αγνοούσαν όμως πολύ πιο ουσιαστικά πράγματα. Από τη στιγμή που προγράφεται η ιστορία της τέχνης, η ιστορία της σκέψης, όλες οι επιβολές, όλα τα ομολογημένα ή μη ομολογημένα δικτατορικά σχήματα δεν επιτρέπουν, δεν συμφέρει να επιτρέπουν, την πρόσβαση στη γνώση και στην πολιτιστική άνοδο των ανθρώπων. Από τη στιγμή που κάποιος

αμφιβάλλει σκέπτεται. Από τη στιγμή που κάποιος σκέπτεται διεκδικεί. Κάνει μια πορεία που αργά ή γρήγορα θα έρθει σε σύγκρουση με την επίσημη εξουσία. Και ακριβώς αυτό που εισάγει η ταινία *Το μετέωρο βήμα του Πελαργού*, είναι ότι θεωρεί μεν τα σύνορα σαν όρια της ελευθερίας, σαν όρια της τόλμης, σαν όρια της επικοινωνίας, σαν όρια του καθετί, αλλά ουσιαστικά βάζει το πρόβλημα του μέλλοντος, της δυνατότητάς μας να υπερβούμε τα όρια που μπαίνουν απ' τα γνωστά σχήματα.

– Υπάρχει ένα “εδώ” κι ένα “αλλού”.

– Είναι ένα “αλλού” του ονείρου. Από ένα χθες καμένο σ' ένα “αλλού” του ονείρου. Ένα αλλού όπου τα όρια, τη γραμμή, θα μπορούσε να την υπερβεί όχι ένας και δύο, αλλά όλοι. Θεωρώντας το πέραςμα αυτού σαν ένα πέραςμα σε ένα χώρο ελευθερίας, όπου και η έννοια του θανάτου, σαν μοιραίο όριο προσπερνιέται. Υπάρχει μια υπέρβαση της έννοιας του τέλους, μια αναζήτηση όρων αιωνιότητας.

– Εκείνο, δηλαδή, που σε απασχολεί, όπως και όλους μας, είναι αυτή η υπέρβαση. Ζώντας, λοιπόν, σε μια κοινωνία, που συμβατικά έχει υπερβεί τα σύνορα, η πολιτιστική επικοινωνία, η μετάδοση των πληροφοριών...

– ...Όχι για μένα αυτό δεν είναι υπέρβαση των ορίων. Είναι καινούργια όρια.

– Μέσα σ' αυτά τα νέα όρια, πού βρίσκεις τα περιθώρια για ελπίδα; Πώς ανοίγεις τον ορίζοντα για επικοινωνία; Πού στηρίζεις τελικά την ελπίδα σου; Στην ταινία και στη ζωή;

– Μέσα στην ελπίδα υπάρχει η έννοια του ονείρου και τίποτα δεν θα μ' εμποδίσει και δεν θα εμποδίσει τους ανθρώπους να ξεναρχίσουν να ονειρεύονται. Ακριβώς μέσα σ' αυτό το χάος να ονειρεύονται αυτό που πάντα ήταν αίτημα σ' όλες τις εποχές: Έναν καλύτερο κόσμο. Αυτό δεν θα τελειώσει ποτέ. Μέσα στην ταινία υπάρχει ένα παραμύθι. Το λένε και οι μελλοντολόγοι: “Όταν θ' αρχίσει να καίγεται η γη γιατί θα έχει πλησιάσει πολύ τον ήλιο, οι άνθρωποι του πλανήτη μας θα πρέπει να φύγουν. Θα μαζευτούν τότε απ' όλα τα σημεία της γης στην έρημο της Σαχάρας και θα φύγουν με τον χαρταετό ενός παιδιού στο διάστημα σ' αναζήτηση άλλου πλανήτη. Φεύγοντας όμως θα κρατάνε βασικά πράγματα αυτού του κόσμου: Μια χούφτα σάρι, ένα λουλούδι, ένα νεογέννητο ζώο... και κάποιος: όλα τα ποιήματα που έγραψαν οι άνθρωποι. Όλοι οι άνθρωποι, χωρίς διαχωρισμούς. Η ενότητα του κόσμου.